

Kaaty («oýma» ýa-da «kesme-ýelmeme» sungaty

Category: Kitapcy, Şekillendiriş we heýkeltaraşlyk sungaty

написано kitapcy | 23 января, 2025

Kaaty ("oýma" ýa-da "kesme-ýelmeme" sungaty KAATY («OÝMA» ýa-da «KESME-ÝELMEME») SUNGATY

Orta asyrlardan başlap bütin Gündogarda «Kaaty sungaty» atlandyrylan, bu sungat şahasyny «kesme-ýelmeme sungaty» görnüşinde hem atlandyrmak bolar. Kaaty sungaty kagyzyň hem-de deriniň ýüzüne örän inçelik bilen kesip, oýup hat ýazma ýa-da surat çekme işleri amala aşyrylan sungatdyr. Örän owadan ýazgylaryň şekilleriniň we nagyşlaryň inçelik bilen kesilip alnyp başga bir kagyzyň ýa-da tekiz ýüzli maddanyň üstüne ýelmeniş işleriniň edilmesi hem bu sungata degişlidir.

Türkmenistanyň Garaşsyzlygyny almagyndan öň, sungaty öwreniji alymlarymyz tarapyndan anyk öwrenilmedik türkmen sungatynyň bu şahasy, asyrlar boýy maldarçylyk bilen meşgullanan ildeşlerimiziň deri işläp bejerijilik senediniň aýrylmaz bir parçasy bolup gelipdir.

Kaaty sungaty, könedan gelýän kitaplaryň jiltleriniň daşky gapklaryny we kitap gapklaryny deri bilen gaplamak mesleginde ulanylan şekil berme sungatynyň bir görnüşidir. Kaaty sungatynyň musulmançylyk döwürlerine degişli kitaplaryň gapklarynda, seljuk türkmenleriniň döwürlerinden bäri ýerine ýetirilip gelnen deri oýmaçylygynyň täsiri bilen orta çykandygy öňe sürülýär. Bu hadysany alymlaryň XIV asyr bilen baglanyşdyrýan pikirleri hem bar. Şeýle-de bolsa, onuň aýratyn bir sungat şahasy halyna gelmegini XV asyr bilen anyk baglanyşdyrylýar.

Osmanly türkmenleriniň şadöwletiniň soltanlarynyň häkimlik eden döwürleriniň ýazarlaryndan biri Mustapa Aly, «Menäkyb-y Hünerweran» («Hünärmentleriň derejeleri») atly eserinde bu sungatyň ilkinji we ägirt ussadyň Abdylla Kaaty atly hünärmendigini hem-de onuň bu käriň ussady hökmünde Hyratda

kemala gelendigini agzaýar. Hyrat bolsa, orta asyrlarda türkmenleriň örän köplükde ýaşan şäheridir. Dünýäniň köne şäherleriniň biri, Osman türkmenleriniň ägirt şadöwletiniň paýtagty bolan Stambuldaky (Istanbuldaky) Topkapy saraýynyň kitaphanasynda saklanylýan, sungatyň ägirt hemaýatçysy hökmünde tanalýan Akgoýunly türkmenleriň soltany Ýakup beg Türkmen üçin Jamynyň ýazan tarypnamasynda (methiýesinde) Hyratly Abdyllanyň goly bar. Kitabyň soňky bölüminde diwany gyrmasy,

sülüs hem-de talik hatlary bilen oýulyp ýazylan aýatlar, hadyslar wesülüs meşikler şonuň ýaly-da Musa Tusy, Hüsrew Dehlewî, Hafyz we Sady ýaly meşhur şahyrlaryň şygrylary hem-de talik haty bilen ýazylyp oýulyp kaaty sungaty ulanylypdyr. Kaaty sungaty wagtyň geçmegi bilen ildeşlerimiz tarapyndan Hyratdan Töwrize getirilipdir, soňra bolsa, Anadoly ülkesine eltilipdir. Bu sungat şahasyna osmanly türkmenleri ussatlykda eýe çykyp, has kämilleşdiripdirler. Ýene, Topkapy saraý-köşgüniň kitaphanasynda saklanylýan «Fatih albomunda», Stambul uniwersitetiniň kitaphanasynda saklanylýan Gaznaly müzehhip we hatdat Mahmydyň taýýarlan, 1685-nji ýyla degişli, «Tühferi Gaznewisinde» birtopar kaaty eserleriniň nusgalaryna gabat gelse bolýar. Bu sungatyň inçe syrlaryny içgin öwrenip, kakasynyň kesbini dowam etdiren Abdylla Kaatynyň ogly şyh Muhammet Dost, onuň şägirtleri Bedahşly Seng-i Aly, hatdat Mir Alynyň ogly Möwlana Muhammet Bakyr bu hünäri has kämilleşdiripdirler.

Osman türkmenleriniň meşhur soltany Süleýman Kanunynyň hökümdarlyk eden döwürlerinde kagyzy inçelik bilen oýma-kesme sungatyna uly ähmiýet berilipdir, birtopar kaaty sungaty bilen bezelen kitaplar taýýarlanylýpdyr. XVII asyryň tanymal kaatçysy Bursaly ildeşimiz Mewlewî Fahreddin Däde hem-de ondan soňky XVIII asyryň tanymal kaatçylary özleriniň işlerinde bu sungatyň üstünde işläp, has ösdürip, ýazgylaryň gözeneklerini bezeýän manzaralar ýasapdyrlar.

Kagyz oýmaçylygynyň nusgalarynyň arasynda ýazgylardan, bezeglerden, güllerdir çiçeklerden, küyzeli güllerden, dürli haýwanlardyr guşlardan hem-de agaçlardan emele gelen we belli

bir kada getirilen tebigat görnüşleri iň ýaýgyn şekilde ulanylypdyr.

Bu nusgalaryň ählisi kaatçylaryň şekili baý we sazlaşykly düzgüne getirmeklikde, haşamly-nagyşly şekillendirmeklikde ussat hem-de bu ugurda ägirt güýçli zehiniň eýesi bolandyklaryny görkezýär.

Kaaty sungatynda kagyz we deri oýmaklyk üçin «newregen» hem diýlen uýy örän ýiti bolan egri bir pyçak ulanylypdyr, ýelmeme işleri bolsa «çirişli muhalleb» atlandyrylan ýelim bilen amala aşyrylypdyr.

Kesilip oýulyp alnyp başga bir ýere ýelmenen bölüme «erkek oýma», oýulan bölüme bolsa «dişi oýma» ady berilipdir. Käbir nusgalarda ýazgylardyr şekiller erkek hem-de dişi oýma şeklinde kesilipdir, ýöne oýulan ýerlere-de deň derejede ünsdür ähmiýet berlip, aýratyn bir eser döredilipdir.

K.BAÝRAMOW,

A.ALMÄMMEDOW. Şekillendiriş we heýkeltaraşlyk sungaty